

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2017-ben

**VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT, Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei
alapján bemutatva¹**

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvstudomány. Budapest, 2016. 194 lap

DOI: <http://doi.org/10.15476/ELTE.2016.147>

Témavezető: SLÍZ MARIANN. Opponensek: FERCSIK ERZSÉBET, T. SOMOGYI MAGDA
Védés: 2017. február 6.

1. A disszertáció témája és célkitűzése. A tulajdonnevek vitathatatlanul meghatározó szerepet töltenek be az egyes szépirodalmi művek befogadásában, értelmezésében. Az írói névadásról szóló tanulmányok többsége különféle szempontokat előtérbe helyezve vizsgálja, hogy a tulajdonnevek és egyéb megjelölések hogyan szolgálják az ábrázolást, a mondanivalót; s ez a vizsgálat kiterjedhet egy-egy mű, egy életmű vagy akár egy korszak névadási szokásainak gyakorlatára is.

A disszertáció elsődleges célja egy, az írói névadás kutatásához szükséges, egységes névtani terminológia és egy széleskörűen alkalmazható szempontrendszer kialakítása. Ezért egyrészt kísérletet tettem a vizsgált kutatási terület elnevezésének és terminológiai bizonytalanságainak a megszüntetésére, másrészt az írói névadás kutatásának alapvető módszertani kérdésével foglalkoztam: az írói névadás tanulmányozásakor mi a vizsgálandó névanyag? Az írói nevek kutatásának áttekinthető és követhető szempontrendszerét kívántam felállítani, mely határozott útmutatót nyújthat egy-egy szépirodalmi mű írói neveinek elemzéséhez. Ezen belül különösen nagy hangsúlyt fektettem a fikcionális szövegekben mutatkozó fiktív és valós tényezők szempontjainak tisztázására. A dolgozatban foglalkoztam az írói névadással kapcsolatos névtani terminusok használhatóságával, és – amennyiben szükséges volt – új terminusok bevezetését ajánlottam.

Annak érdekében, hogy az írói eszközként értelmezett írói névadásról átfogó, elméletileg megalapozott és a gyakorlati alkalmazhatóságot is segítő elmélet szülessen, több szempontból is vizsgáltam az írói neveket. Bemutattam, hogy milyen szerepet tölthetnek be egy szépirodalmi műben, majd ennek ismeretében maguknak az írói neveknek a lehetséges jellemzőit tekintettem át, kitérve arra is, hogy a megnevezett tulajdonságok mely funkció ellátására teszik őket alkalmassá. Végezetül az író alkotói folyamatára és céljaira fókuszálva magukat a lehetséges írói névadási stratégiákat vizsgáltam.

¹ Megjelenés: VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT, Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján. Magyar Névtani Értekezések 6. Magyar Nyelvstudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2018. 198 lap. DOI: <http://doi.org/10.26546/4890065>

A disszertáció a bemutatott elemzési lehetőségeket konkrét irodalmi szövegeken illusztrálja. Karinthy Frigyes szerteágazó irodalmi tevékenységű író lévén alkalmas arra, hogy szépirodalmi szövegei egy újszerű kutatás tárgyai legyenek, hiszen szövegvilágának kiemelkedően meghatározó elemei a tulajdonnevek. Az írói névadás vizsgálatának bemutatását minden esetben megelőzi a névkutatás alapjául szolgáló szövegkorpusz bemutatása és elhelyezése a szépirodalomban és az életműben egyaránt. Az egyes művek névtani elemzésekor az adott szépirodalmi szöveg szempontjából nem a teljes, átfogó kép megalkotására helyeződik a hangsúly, hanem a disszertáció elméleti fejezeteiben kifejtett, írói cél által meghatározott írói stratégiák műbeli megjelenésének bemutatására. A disszertációban az írói névadással foglalkozó jövőbeni munkák számára igyekeztem a névadási sajátosságokat előtérbe helyező és azokat figyelembe vevő módszertani mintát nyújtani.

2. A disszertáció felépítése. A disszertáció két nagy egységből áll. Az első nagy egység az írói névadás sajátosságait mutatja be: elsőként az írói névadás kutatásának módszertani megközelítésével foglalkozik, majd az írói nevek sajátosságait részletezi, végül az írói névadásnak mint írói eszköznek az alkalmazási lehetőségeit mutatja be. A második nagy egység az addig bemutatott elemzési szempontokat Karinthy Frigyes műveinek vizsgálata során szemlélteti.

Az elméleti részt a dolgozat témájának és céljainak felvázolása indítja, majd a második fejezet áttekinti az *irodalmi névadás* és az *írói névadás* terminusok által jelölt fogalmak egymáshoz való viszonyát, illetve a körülöttük kialakult terminológiai bizonytalanságot és a tisztázására irányuló, jelentős kísérleteket. A terminológiai bizonytalanság lehetséges okainak feltárását és a megszüntetésére irányuló javaslatot követően a név és irodalom sokfelé ágazó, hatalmas területét meghatározó fogalomra végül az *irodalmi névtan* terminust, az írók névadásával foglalkozó kutatási terület megnevezésére pedig az *írói névadás* terminust javaslom.

A következő alfejezetek meghatározzák az írói névadás kutatásának tárgyát és az írói nevek egy lehetséges rendszerének felvázolásával a névanyag lehetséges típusait. Az irodalmi szövegben szereplő valamennyi tulajdonnevet az irodalmi névtan mint kutatási terület által vizsgálandó névanyaghoz tartozónak tekintem: ezeket jelölöm az *irodalmi nevek* terminussal. Az írói névadás kutatása azonban az irodalmi neveknek csak egy részére irányul: az író által tudatosan vagy ösztönösen, meghatározott céllal teremtett, választott vagy alkalmazott nevek. Ezek a nevek az írói, alkotói folyamatnak az eredményei, s egyszersmind eszközei is, ezért elkülönítésükre az *írói név* terminus használatát javasoltam. A terminushasználat egyértelművé és általánosan használhatóvá tételének érdekében a *fiktív* és a *valóságos nevek* meghatározásakor mindenképpen külön kell választani a neveket és a névviselőket. Egy fikcionális irodalmi szövegben a névviselők valósága csupán a valóság látszatát kelti: olyan, mintha valós lenne, azaz kvázivalós, ezért e névviselők megjelölésére a *kvázivalós névviselők* terminust használom.

Az írói nevek különböző fajtáinak a disszertációban kialakított lehetséges rendszere az írói neveket a viselőiktől függetlenül, létrejöttük szemszögéből kategorizálja, tehát az alapján, hogy az író milyen módszerrel hozta létre őket. Ebben a rendszerben *fiktív írói név*-nek nevezem a névválasztás vagy névteremtés által létrejött írói nevet, mely esetekben az író vagy alkalmaz egy nevet a már rendelkezésére álló tulajdonnévkészletből, vagy pedig létrehoz egyet. A *valóságos írói név* a névalkalmazás által létrejött írói név, azaz amelynek a valóságban létezik vagy létezett a befogadó által ismert denotátuma. Az *intertextuális írói*

név szintén névalkalmazás által jön létre, viselője azonban nem valós, csupán egy másik irodalmi szöveg valóságában létezik, így neve az alkotás kvázivalóságából kerül egy új fiktív valóságba.

Mindhárom írói névtípusnak a viselője lehet fiktív és kvázivalós is. A *fiktív névviselő* olyan szereplő vagy objektum, amely kizárólag a fikcionális irodalmi szövegvilágban jelenik meg. A *kvázivalós névviselő* ezzel szemben a valóságban létező vagy valaha létezett szereplő vagy objektum.

A disszertáció harmadik fejezete az írói nevek sajátosságaira koncentrált: áttekintést nyújt arról, mi mindent lehet elérni az írói nevek alkalmazásával, milyen funkciójuk és hatásuk lehetséges, azaz az író milyen írói célokat képes velük elérni. Ennek során bemutatam az írói nevek identifikáló, karakterizáló, mitizáló, pragmatikai és szövegkonstrukciós funkciójának jellemzőit. Ezt követően azt vizsgálom, hogy magát az írói nevet mely tulajdonságai teszik képessé arra egy irodalmi szövegben, hogy a bemutatott funkciókat ellássa. E téma kapcsán azzal is foglalkozom, hogy az írói nevek hogyan funkcionálhatnak kódként egy adott szövegben, és a tulajdonnevek sajátos jelentésszerkezete hogyan járulhat hozzá a névvel jelölt alakokról és helyszínekről kialakított befogadói vélemények, benyomások összességének létrehozásához. A fejezet befejező része feltárja és részletesen tárgyalja, hogy az írói nevek milyen nyelvi és nyelven kívüli jellemzői eredményezik az egyes nevekben fellelhető stílusértékeket.

A negyedik fejezet részletesen tárgyalja, hogy az írói alkotómunka során az írói névadásnak mint írói eszköznek milyen tipikus alkalmazási lehetőségei vannak. Példákon keresztül bemutatja a valóságos írói nevek, az intertextuális írói nevek, a névváltoztatás, az anonimitás és a névvariációk alkalmazásának módjait, szerepét.

3. A kutatás anyaga és módszere. A disszertáció ötödik fejezete a bemutatott elemzési lehetőségeket konkrét irodalmi szövegeken illusztrálja. Karinthy Frigyes összes regényének, novellájának és humoreszkjének névtani elemzése számos lehetőséget kínál arra, hogy névanyagukon az írói névadás módszertanát különféle szempontokból be lehessen mutatni. A témában, szerkezetben, stílusban eltérő szövegek írói neveivel hitelesen szemléltethető, hogyan hat a névadási indíték az írói névadás alkalmazására, és az írói nevek milyen sajátosságaiknak köszönhetően tölthetnek be különféle funkciókat egy szép-irodalmi szövegben.

Minden esetben azt vizsgáltam, hogy Karinthy Frigyes akár művenként eltérő írói céljának elérése érdekében hogyan alkalmazta az írói névadás lehetőségeit. Kutatásom középpontjában egyrészt az írói nevek funkcióinak, hatásainak és az írói cél betöltésében való szerepének a bemutatása, másrészt az írói névadás folyamatának és indítékainak a feltárása állt. Ezért olyan vizsgálati módszereket is alkalmaztam, melyek lehetővé teszik az írói hatásmechanizmusok megértését.

A disszertációban azon kívül, hogy külön-külön, önállóan tárgyaltam az egyes művekben előforduló névanyagot, a különböző alkotásokon át azt is bemutattam, hogy milyen sajátos kutatási szempontokat kívánhatnak meg bizonyos névtani rendszerek. Összefüggéseket, tendenciákat kutattam egy-egy műfajon belül is, rávilágítva arra, hogy bennük az írói nevek egy bizonyos funkciója kiemelten érvényesülhet. A névanyag rendszerezésének másik alapvető szempontja a név és a valóság szorosabb vagy lazább kapcsolata.

A szövegekben minden esetben az összes tulajdonnevet és köznévi jelölőt megvizsgáltam az írói nevek általam felállított rendszerének szempontjai alapján, koncentráltan

figyelve a névviselő és a név lehetséges viszonyára. A valóságban feltételezhetően létező vagy létezett névviselő esetén minden egyes névnél a kontextusban vizsgáltam, hogy írói névről van-e szó.

A névtani elemzések során az írói névadás öt tipikus alkalmazási lehetőségének (valóságos írói nevek, intertextuális nevek, névváltoztatás, anonimitás, névvariációk) előfordulását vizsgáltam. A kutatás irányát és a részkutatások mélységét, azok hangsúlyosságát minden esetben az adott szépirodalmi mű határozta meg: amennyiben szükséges volt, egyes vizsgálati szempontokat elhagytam, vagy éppen újabbakkal egészítettem ki őket.

4. A kutatás eredményei. Az egyes művek írói névadását vizsgálva igazolást nyert az általam javasolt terminusok használhatósága. Az írói nevek lehetséges funkcióinak, különböző jellemzőinek és az írói névadás tipikus alkalmazási lehetőségeinek felsorolása és szükség szerinti csoportosítása logikusan és a művekben szereplő írói neveket lefedve szolgálta a kutatást. Mindeközben a létrehozott szempontrendszer lehetővé tette az egyes művekre jellemző sajátosságok rugalmas vizsgálati lehetőségét és az egyes művek egymáshoz való viszonyítását is.

Karinthy Frigyes írói névadásának sajátosságaiból kiderült mindenekelőtt az, hogy egy tudatosan igényességre, hatásosságra törekvő névadóval van dolgunk. Számára a név több egyszerű megjelölésnél, megkülönböztetésnél. Felismerte a nevek adta lehetőséget, s egyedülállóan ki is használta többek között az atmoszférateremtésben, a jellemfestésben, a korábrázolásban. Mesterien befolyásolja az olvasó ítéletét a jól megválasztott neveivel, megjelöléseivel. Műveiben a tulajdonnevekkel, a velük váltakozó köznévi jelölőkkel a korhoz, a környezethez és a társadalmi helyzetekhez illő nyelvi eszközöket választott. Karinthy írói névadását elsősorban alkotásainak fő mondanivalója, témája határozza meg, névhasználata a mindenkori aktuális közlendő alárendeltje.

Munkám során kétséget kizáróan megmutatkozott az írói névadás mint interdiszciplináris kutatási terület egyik legfőbb értéke: a névtudományi szempontokat előtérbe helyező kutatás elengedhetetlen Karinthy Frigyes (és feltételezhetően minden író) világának és szépirodalmi műveinek mélyebb megértéséhez, megítéléséhez.

Disszertációm egy, az írói névadással kapcsolatos további kutatási lehetőség felvázolásával zárom. A művészi befogadás folyamatában meghatározó lehet az egyéni névkompetencia. Ezzel kapcsolatban több kérdés is felvetődik: a potenciális olvasó írói nevekkal kapcsolatos előismeretei milyen szinten befolyásolhatják az alkotás értelmezését, és a befogadására hogyan hathat az írói nevekhez kapcsolt szubjektív többletinformációk közötti különbség? Azt feltételezem, hogy a mai olvasók névhez kötődő asszociációi értékes adalékokat szolgáltathatnak az írói névadással foglalkozó vizsgálatok számára. Úgy vélem, az egyes olvasók névkompetenciája, a nevekről való legalapvetőbb kulturális, pragmatikai, szemantikai, morfológiai tudás egy-egy közösségen belül fő vonalaiban megegyezik; ez adhatja a közös névhasználat alapját, azaz annak a lehetőségét, hogy a szépirodalomban alkalmazott írói névadás elérje a célját. Ennek igazolása vagy cáfolata az írói névadás kutatásának eddig feltáratlan területére vezethet.

VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2995-7071>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

BERECZ ÁGOSTON, Chapters from the Political Life of Names. The Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary

[Fejezetek a nevek politikai életéből: A nevek és a névadás nemzetiesülése a dualista Magyarországon]¹

Közép-európai Egyetem, Történettudomány. Budapest, 2017. 584 lap

Témavezető: TRENCSENYI BALÁZS. Opponensek: MACIEJ JANOWSKI,
TOMASZ KAMUSELLA, PÁL JUDIT.

Védés: 2017. június 27.

1. Bevezetés. Értekezésem forrásként támaszkodik a föltárt névadási és névhasználati trendekre a nemzeti paradigma terjedésének a parasztság körében végzett vizsgálatához. Azt mutatja be, hogy a rivális elitek történeti képzelete hogyan tette a neveket a nemzeti „emlékezet helyeivé”, és dokumentálja a dualista magyar állam nemzetépítést szolgáló névpolitikáját. A vizsgálat kerete a román és magyar nemzeti projektek ütközőzónája; a kvantitatív vizsgálatok céljára ez a történeti Erdélyt, valamint Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad, Krassó-Szörény és Temes vármegyét foglalja magában.

2. A személynevek nemzetiesülése

2.1. Ősi maszkok mögött: nemzetiesült névadás. A korcsoportjaik 0,5–1%-át képviselő érettségizők adatait tartalmazó, KARÁDY VIKTOR és munkatársai által összeállított adatbázis lehetővé teszi a „nemzeti nevek” konjunktúrájának nyomon követését társadalmi és területi bontásban. Ez a nemzeti romantikából táplálkozó hullám más-más időben indult a három (magyar, szász és román) nemzeti elitben, de a kiegyezéskor a román és az erdélyi szász értelmiség már több mint felerészben latinos, illetve őgermán nevet adott gyermekeinek. Míg azonban a református magyaroknál a századfordulóra szinte kiegyenlítődött a társadalmi osztályok közötti különbség, és lassanként a román parasztok is megbarátkoztak a latinos nevekkal, a szász parasztok között marginálisak maradtak az őgermán nevek.

2.2. Fordíthatóság és kölcsönzés. Az elitek még habitusszerűen igazították a nyelvi kontextushoz keresztnévüket, de már föltűnt egy ellentétes norma is, amely a keresztnév nemzeti formáit egyedinek és lefordíthatatlannak állította be. Úgy tűnik, a fordítás gyakorlata a latin nyelvű diglossziából eredt, és a parasztságban nem vert gyökeret.

2.3. Floreá-kból Virág-ok: a keresztnévek állami szabályozása. Az állami anyakönyvezés 1894-es bevezetésekor a kormány előírta a magyar keresztnévek hivatalos használatát, segítségképp pedig összeállította a nem magyar keresztnévek magyar megfelelőinek jegyzékét. A fejezetben föltárom a folyamat menetét, szereplőit, a törvényt

¹ A 2.2. és 2.3. alfejezet némileg átdolgozott változatára l. BERECZ, ÁGOSTON 2016. *Floreas into Virágs: State Regulation of First Names in Dualist Hungary*. *Austrian History Yearbook* 2016: 107–127.

alkalmazását, és elemzem a JOANNOVICS GYÖRGY által a román nevek számára meghatározott, a helységnév-magyarosításokhoz képest konzervatív hivatalos formákat. Az intézkedés előre nem látott következményeként a román papság ezután magyarosíthatatlanságukra hivatkozva népszerűsítette a latinos román neveket, amelyek így „nemzeti” konnotációjuktól független önértékre tehetek szert a hívek szemében.

2.4. Családnevek: kinek kellenek? Az, hogy az elitek esszenciálisan nemzetit és az ősidőkkel összekötő kapcsot kerestek a parasztság családneveiben, szembeszökő ellentétben áll a másodlagos jelentőséggel, amellyel ezek a többségükben viszonylag új keletű nevek bírtak viselőik, különösen a román parasztszámára.

2.5. Nyelvi érintkezés útján keletkezett családnevek: az eredetük. A fejezetcím-ben szereplő terminust alkalmi gyűjtőfogalomként használom azon különbség megragadására, amelyet a kortárs szereplők láttattak egyes névvisezők anyanyelve és a családnevük nyelvi eredete között. Minden releváns nyelvpárra kitérek ugyan, de a fejezet fő állítása mégis az, hogy a román ortodox és görög katolikus vallásúak mintegy 15%-a által viselt „magyar” családnevek többsége nagyobb valószínűséggel ment vissza kölcsönszón alapuló ragadványnévre, magyarból kölcsönzött becéző névalakból képzett apanévre, magyarok vagy (papi családoknál) szemináriumi tanárok általi névadásra stb., mint – ahogy a magyar írástudók egy része vélte – a családtörténetben bekövetkezett nyelvcserére. A magyarországi románok további kb. 5%-a viselt olyan családnevet, amelyeket a bennük rejlő egyházi nevek hasonló alakja, a közös szláv eredet vagy egyszerű homofónia tehetett „magyarrá”.

2.6. Nyelvi érintkezés útján keletkezett családnevek a politikai közbeszédben. A „magyar” családnevek állandó érvként szolgáltak az „elsüllyedt magyarság” toposzához, amely a román parasztszámára elrománosodott egykori magyarokként leplezte le, de a családnév etnikai indexikalitásban való hit politikai karaktergyilkosság-kísérletekhez is muníciót nyújtott. A román értelmiség eközben vagy a létező román családnevek újlatin rokonságát kereste, vagy a magyar erőszakot vádolta a háromelemű névrendszer eltűnéséért, amelynek egykori létét az újlatin folyamatosság dogmája követelte meg.

2.7. Nyelvi érintkezés útján keletkezett családnevek a román elitben: szorongás, majd felszabadultság. A családnév-románosítások (vagy latinosítások) század közepi divatjának hátterében a latinista nyelvi ideológia és a „méltatlan” családnevek miatti szégyen állt, és a hullám a zsunimista fordulatot² követően az adminisztratív korlátoktól nagyjából függetlenül ült el. A továbbiakban mindhárom nemzeti elit toleránsan viszonyult saját csoportja családneveinek nyelvi eredete iránt, ami éles ellentétben állt a mások családneveivel szemben tanúsított érzékenységgel.

2.8. Hogyan írjuk le nevünket a leghelyesebben? A cirillről a latin betűkre, majd csakhamar egy etimologikus helyesírásról egy fonémikusra való átállás bizonytalanságot

² A jászvásári Junimea kör az 1860-as években sikeresen népszerűsítette a spontán nyelvi fejlődés eszméjét és rehabilitálta a beszélt népnyelvet, ezzel a Román Királyságban maga alá temetve a latinos nyelvi reform programját.

okozott a román családnevek írásában. Ez megnehezítette a román értelmiség dolgát, amikor a hangjelölés érvényes elveit nemzeti szimbólumként igyekezett elfogadtatni, és tiltakozott a magyarra való átírás átpolitizálódó gyakorlata ellen.

2.9. A családnév-magyarosítás dimenziói. KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN megállapítása a románságnak/román eredetűeknek a névmagyarosító mozgalomban való alacsony részvételéről nem igényel különösebb korrekciót, bár kimutatom, hogy az erdélyi szászokét így is felülmúlta. Még a prominens „magyarbarátok”/„renegátok” sem magyarosították családnevüket. Értelmezni próbálom a szinte mitikus szerepet, amellyel a román történeti emlékezet ennek ellenére fölruházta a témát. A román felekezetű és a román nevet magyarosítók teljes prozopográfiájából különválasztottam a jelzetten állami alkalmazottakat. Körükben az 1898-as év kiemelkedő volta még sokkal hangsúlyosabb, mint általában, ami a spontán késztetések hiányára utal. A többiek jellemzően magyar többségű környezetben éltek, maguk vagy gyermekeik magyar felekezetűek voltak, így esetükben a névváltoztatás az intergenerációs asszimiláció záróaktusa lehetett, bár sok volt közöttük a diák is.

3. A városszövet mint írható felület

3.1. Minek bíbelődjünk utcanevekkel? Újdonságuk ellenére az emlékeztető közterületi nevek voltak a korszak legmindennapibb, százsámra előforduló emlékművei. Vizsgálatuk, pláne összehasonlító vizsgálatuk máig mégsem indult meg a kelet-európai, és egyébként az angolszász történeti nacionalizmus kutatásban sem. Az ún. Critical Place Names Studies fölvetései alapján érvelek az emlékeztető utcanévvadás forrásként való használata mellett.

3.2. Emlékeztető utcanévvadás szerte a földtekén. A kettős monarchia ausztriai felében fekvő nyelvileg vegyes, vitatott nemzeti hovatartozású városok emlékeztető névvadását összehasonlítom Európa más hasonló színtereivel, az új balkáni nemzetállamokkal, és mindezeket a tengeren túli gyarmatbirodalmak városaiban adott nevekkal.

3.4. A dualista Magyarország emlékezetpolitikája. Milyen tényezők befolyásolták a névadókat, a történeti emlékezet mely rétegeiből, dimenzióiból merítettek, és mekkora volt az átfedés az egyes városok névanyaga között? Különböztek-e a névvadás stratégiái a nemzetállami központban és a periférián? Mekkora terük nyílt az önreprezentációra a magyar nemzetállami projekttel szembenálló városi eliteknek? A válaszokat a vizsgált terület és az Alföld lehetőségig teljesen új utcanévanyaga alapján keresem, és igyekszem bepillantást nyerni az új utcanévek befogadásának folyamatába is.

4. Jelzőkarók a föld felszínén: a helynevek politikuma. A század kelet- és közép-európai nemzeti tudósai és aktivistái a helyneveket különös tétellel ruházták föl a tér szimbolikus birtoklásáért vívott küzdelemben. Javasolt etimológiáikat a nemzet őshonosságának vagy legalábbis előidejűségének a bizonyítékaiként és századokon átívelő egységének szimbólumaiként tárgyalták. Elvárassá vált a nemzeti tér névalakjainak a nyelvi és a névrendszerhez való illeszkedése is, éspedig a hangtani jól formáltságon túl gyakran szemantikai átláthatóság vagy a névkészlettel való párhuzamok formájában.

4.1. A prioritásverseny. Helynévszármaztatásaikat már a humanista etimológia kései képviselői is (a fejezetben BENKŐ JÓZSEF és NICOLAE STOICA) őstörténeti konstrukciókhoz kapcsolták, ezeket azonban még nem a modern nacionalizmusok logikája alakította. A nemzeti romantika a 19. század közepén szélsőségesen spekulatív helynévetimológiákkal jelentkezett, a magyar térfélen a „gyöknyelvészet” és a közel-keleti párhuzamok, a románoknál a latin származtatások, majd a gyöknyelvészzel analóg pánkeltizmus mezében. A kiegyezés körül debütáló nemzedék honosította meg a korszerű összehasonlító nyelvtudomány módszereit, hogy azokat rögtön a román nyelv külső történetéről ROBERT RÖSLER által kirobbantott vitában hasznosítsák. A teljes korszakon átívelő vita az egyik vagy másik nyelv történeti elsőbbségét igazolni hivatott helynévetimológiák ürügyén többé-kevésbé leplezetlenül a politikai legitimációról szólt. A mikrofilológia eszközeivel, a szerzők nézőpontja felől, de kritikusan vizsgálva RÖSLER, HAȘDEU, XENOPOL, HUNFALVY PÁL, DIMITRIE ONCIUL, valamint a szászok gót eredetmítoszáat följújtó JOHANN WOLFF és mások helynévetimológiáit kibontakozik a tág játéktér, amelyet a rendelkezésükre álló adatok és a nemzetközi tudományos élet nyilvánossága hagytak a történeti képzelet számára. Külön alfejezetet szenteltek a szerepváltozásoknak, amelyeken a dákok és a szláv etimológiák az egymást követő őstörténeti kombinációkban átmentek.

4.2. Alulnézetből. A PESTY FRIGYES 1864-es kérdőívére érkezett válaszok közeli olvasata arra utal, hogy a helynevekhez kötött közösségi emlékezet ekkor még nem tükrözte a nemzeti mesternarratívák ismeretét. Az értelmezést rendkívül megnehezíti, hogy nem tudni, a lejegyzők mikor és mennyiben szűrték meg a paraszti adatközlők által előadottakat. A nép között valóban elterjedt etimológiák közé ráadásul a községi jegyzők saját spekulációi is vegyülnek, bár még ezek is többnyire egy korábbi paradigma lenyomatai. A román parasztnak tulajdonított **Traian* mikrotoponimák humanista eredetű vándormotívuma mindenesetre biztonsággal cáfolható.

4.3. A helynevek variabilitása. Hogy nehogy olyan kép alakuljon ki, miszerint a mesterséges nevek egységesen használt népi neveket váltottak föl, bemutatom a helynevek társadalmi és szituatív tényezők mentén, egy nyelven belül is létező variabilitását. Ezt a századok óta zajló, a rendszeres kataszteri térképezéssel és helységnévtárakkal a korszakban fölerősödő kodifikáció nem szüntette meg, hanem új alakokkal gyarapította. Ugyanitt tárgyalom még a többnyelvű helynévvariánsokat és használatuk kérdéseit a kiszélesedő nemzeti ellentét kontextusában.

4.4. Hegymászók és egyéb keresztapák. A fejezet központi témája a kibontakozó magyar turisztika helynévadó és magyarosító tevékenysége és harca a bécsi Katonai Földrajzi Intézet ellen, amiért az nagy léptékű térképein jobbra endonim névváltozatokat tüntetett föl. Kitérek arra is, mikor és hogyan kezdődött a határnevek magyarosítása a kataszteri térképeken.

4.5. A nagy toponima-hadművelet. A magyar történetírásba némileg eufemizálónan „helységnévrendezés”-ként bevonult szabályozás és folyamat 19. századi párhuzamai közt megkülönböztetett hely illeti meg a poroszországi helységnév-németesítést, amellyel különösen hatottak egymásra. Korpusztervezési előzményeiként tárgyalom a Szolnok-Doboka és Temes vármegyei átnevezéseken kívül a szórványos egyéb magyarosításokat,

az új helységek nevét és a latin etimológiákat érvényesítő új román neveket, a státusztervezés vonatkozásában pedig fölteszem a kérdést, célhoz ért-e a korszakban a nem magyarul megcímzett küldemény. A Törzskönyvbizottság tevékenysége kapcsán a hangsúlyt az ideológiai szempontokra helyezem, miközben utánajárok a változtatás mellett fölhozott két fő indoknak: mekkora fennakadásokat okozott a többnevűség a postaforgalomban, és milyen arányban újítottak föl okleveles említéseket a régiségből. A nem magyarosítás jellegű átnevezések közül csupán az etnikumra utaló névelem cseréjével, hozzáadásával, elvételével foglalkozom. A területileg erősen egyenlőtlen eloszlású magyarosítások a magyarok ajkán spontán keletkezett helységnévállományhoz képest egy „hiperkorrekt” néveszményt testesítettek meg; a jelentésszerű formák magas aránya mellett a jelentés nélküliekben a szókezdő mássalhangzó-kapcsolatokat fölbonthatták, a magánhangzó-harmóniát az elől képzett illabiális magánhangzókra vonatkozóan is érvényesítették, és a magánhangzók nyíltsága szerint egyfokú ugrásokat igyekeztek létrehozni. A Törzskönyvbizottság iratanyaga a jegyzők és szolgabírók hatalmaskodása ellenére valódi cselekvőként mutatja a községi választmányokat. Válaszaik tovább árnyalják a 4.2. fejezet megállapításait a helynevek politikumáról alulnézetben, és világossá válik, hogy mely érvelési stratégiákkal tudták elkerülni a fölajánlott új helységneveket, esetleg megtartani korábbi nevüket. Végül fölteszem, hogyan jelentek meg a magyar nevek a román és német nyomtatványokban, megvizsgálom az új nevek későbbi utóéletét, és összevetem őket a román korszak átnevezéseivel. (Ezen szempontok és következtetések többsége hiányzik MEZŐ ANDRÁS könyvéből, aki előttem nézte át a vonatkozó levéltári anyagot, és akinek adattára megkönnyítette munkámat.)

5. Dualista Magyarország: kísértethistória. A tulajdonnevek társadalomtörténeti forrásértékét játékosan illusztrálándó, kizárólag az értekezés eredményeire hivatkozva értelmezem újra a vizsgált szintér egymásnak feszülő nemzetépítéseit. Az eredmények több irányba mutatnak, a folyamatokat pedig mindig érdemes a nemzeti kultúrák egymással versengő és egymásra ható, belülről sem egységes és sohasem lezárt sztenderdizációjának dinamikájában szemlélni. Az elemzésből itt csupán a névpolitikát kiemelve, összefoglalóan megállapítom, hogy a szimbolikus névpolitikának szentelt figyelem és az átnevezések átfogó jellege ugyan az I. világháború utáni Európával rokonítják a dualista Magyarországot, az egyes fejezetekben részletesen kifejtett, főleg porosz és görög párhuzamok azonban azt is igazolják, hogy ezek már abban az időszakban sem voltak példa nélküliek. A dualizmus kori magyar névpolitika különös történeti jelentősége abban rejlik a szimbolikus nemzetépítés más eszközeihez képest, hogy általa a magyar állam komoly gyakorlati nehézségeket támasztva avatkozott be a más nyelvű állampolgárok tömegeinek közvetlen, alapvető nyelvi támpontjaiba, és ezzel szándékán kívül ellenállást gerjesztett maga iránt ott is, ahol korábban csak közönnyel találkozott.

BERECZ ÁGOSTON

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7453-481X>

European University Institute

PhD theses on Onomastics defended in 2017

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertations presented here: VÁCZINÉ TAKÁCS, EDIT: Specifics of writers' name-giving as reflected in the works of Frigyes Karinthy; BEREZ, ÁGOSTON: Chapters from the Political Life of Names. The Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary.